

Válogatásunk elé

Heinrich Böll 1939. augusztus 28-án vonult be az osnabrübecki Winkelhausen kaszárnnyába. 1945. április 9-én esett amerikai hadifogságba egy kis sauerlandi falu, Brüchermühle közelében. Belgiumot, Hollandiát megjárva, 1945. szeptember 15-én engedték vissza egy bonni gyűjtőtáborból a civil életbe. Ő maga úgy gondolta, hogy már 21 évesen, négy nappal a második világháború kitörése előtt fogságba esett: a német hadsereg hadifoglyja lett. A törvény erejével, egyetlen levelezőlappal – a behívó parancscsal – tőle független hatalmak döntöttek sorsáról. Kiszakították civil életéből, és bezárták az egyenruha börtönébe. 1939-ben Böll a kölni egyetem bölcsészkarának hallgatója volt, és már három éve írt verseket, elbeszéléseket, regénytörödékeket nagy eltökéltséggel, írói pályára készülve. Ebben támogatta családja, baráti köre, szereleme, Annemarie Cech is, akit egy rövid szabadsága alatt, 1942. március 6-án feleségül vett. A pályakezdő íróból katonaként szorgos levélíró lett. A nagycsaládban élő szüleinek és Annemarie-nak szinte naponta írt: néhány sort vagy hosszú beszámolót, mikor mire volt ideje vagy levélpapírja. Böll 1985-ben bekövetkezett halála után felesége elhatározta, hogy összegyűjti a családnak írt leveleket, és kiadásra előkészíti őket. E fontos kordokumentumokat érezhetően – és néhány esetben számomra is ellenőrizhetően – minden utólagos beavatkozás nélkül rögzítette, csupán a neki szóló leveleket fosztotta meg személyes-bensőséges vonatkozásaiktól: legépelésüknél következetesen elhagyta a megszólítást és a záró sorokat, és jelezte, ha egyéb helyen is eltekintett a csak kettőjükre vonatkozó részek lemásolásától. Terjedelmes anyag keletkezett így, amelyben nem ritka az ismétlés, hiszen Böll a különböző címzetteknek szóló levelekben azonos időszakról lényegében azonos dolgokat írt. Ezért az a két kötet, amely 2001-ben először tette közzé a katonai szolgálatot teljesítő Böll leveleit, válogatás eredménye. De a 878 levél 1115 oldalon tartalmilag így is teljes képet ad Böll kiképzéséről és részvételéről a II. világháborúban – Osnabrückkel kezdődően (1939. augusztus 30.) és a Sieg folyó menti Oberaueelig bezárólag (1945. április 3.).

Osnabrück légvonalban mintegy 200 km-re van Kölnytől, Brüchermühle csupán 50 km-re. De közben Böll a háború hat évében bejárta Európa hadszíntereit a La Manche-csatorna partján lévő Cap Gris-Nez-től a Krim-félsziget keleti csücskéig. 1944-ben csapattestét újra útnak indították Franciaországból Romániába. A katonavonat útja Magyarországon át vezetett Jászvásárra, ahonnan rövidesen kórházvonat hozta a sebesült Böllt Magyarországra, innét tért vissza Franciaországba. Az alábbiakban az ezen a „körüton” írt leveleit közöljük. Ez is csak válogatás, de lényeges információvesztés nélküli. Egyedül annak

a debreceni levélnek a fordítását sajnáltam elhagyni, amelyben az iskolai térképeket tanulmányozó Böll ezt írja szüleinek: „Magyarország szép ország, és körös-körül hegyekbe van csodálatosan becsomagolva, ahogy ez a domborzati térképen jól látszik.” De a „szép vagy Magyarország”-téma – kritikus megjegyzések mellett – a kiadott levelekben így is többször elhangzik.

Hogy kerültek hozzám Böll levelei német publikálásuk előtt? 1987-ben Szegeden tartottuk meg az első nemzetközi Böll-szimpoziumot: Böll 70. születésnapjára emlékezünk, és műveinek kritikai kiadását készítettük elő. Ebből az alkalomból Annemarie Böll elküldte nekem férje „magyar” leveleit, hogy a szimpózium kapcsán kiadhassuk őket. Egy levél meg is jelent a szimpóziumot kísérő kiállítás katalógusában magyarul is, a többinek pedig elkészítettem nyersfordítását. Kajtár Mária az Európa Kiadó lektoraként kiadásra ajánlotta őket. De a tulajdoni joggal rendelkező örökösök végül többségi szavazással visszavonták az Annemarie Böll és Viktor Böll által kilátásba helyezett engedélyt, azaz az indokkal, hogy a levelek nem jelenhetnek meg más nyelven előbb, mint németül. Ez a tiltás még ma is fennáll arra a 17 Magyarországon kelt levélre vonatkozóan, amelyek nem olvashatók a kölni Kiepenheuer & Witsch kiadónál megjelent 878 levél között.

Ugyanakkor itt kell megköszönnünk René Böll támogatását és a Kiepenheuer & Witsch kiadó nagyvonalú gesztusát, amellyel a folyóirat javára lemondott a közléssel kapcsolatos jogdíjról.

A levelek olvasása közben két dologról nem szabad megfeledkeznünk. Egyrészt arról, hogy Böll ezeket a leveleket nem „kiadandó hagyaték”-nak szánta. Nem íróasztalon születtek, de a legkülönbözőbb, írásra alig alkalmas helyeken és helyzetekben, hol egy zsúfolt marhavagonban kuporogva, hol egy tanteremben leszórt szalmán ülve. Kézírással, javítás vagy másolás lehetősége nélkül. Életjelek ezek, nem irodalmi levelek vagy kísérletek. A megfigyelésekből, az alkotási folyamatba beépülve, majd csak 1946 után keletkeznek rövid történetek, regényrészletek, anélkül hogy ezeket a leveleket elővette volna. Másrészt arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a német tábori posta forgalma 1940. március 12. után szigorított katonai cenzúra felügyelete alatt állt. Nem csupán katonai titkoknak számító dolgok közlését torolták meg, de tiltott volt minden, amely alááshatta a hadsereg harckészségét. Böll írótagja, Wolfgang Borchert börtönbe került e szabály megsértéséért! Böllt nem érte ilyen baj, bár kifejezetten merész volt ebben a vonatkozásban is. Talán bízott abban, hogy a feleségének írt, még felesége által is csak nehezen olvasható leveleit a szúrópróbákra kötelezett, túlterhelt ellenőrök kisilabizálás nélkül továbbengedik. De a cenzúra damoklész kardja mégis mindig ott lebegett a feje fölött, s néha nehéz megítélni, levelében mi szól a cenzúrának, és mi a feleségének. Különösen azokban az összefüggésekben van ez így, amelyekben beavatja őt kockázatos tervébe: a kínálkozó lehetőségek keretében a katonai parancsnokság helyett saját kezébe kívánja venni sorsának alakítását.

A levelek dátumozását a fordításban egységesítettük a leggyakrabban használt forma alapján. Böll szívesen jelölte a hónapokat római számokkal. Mindenütt megadtuk a napokat és a Böll számára fontos katolikus egyházi ünnepeket is. A megszólítás nélküli levelek feleségének íródtak, az Annemarie Böll által kihagyott részekre pedig szögletes zárójelbe tett három ponttal utalunk, megkülönböztetésül attól a három ponttól, amelyet a fiatal Böll levélíróként és elbeszélőként is előszeretettel használt. A szüleinek és testvéreinek írt leveleket – összhangban a német kiadással – teljes egészükben közöljük. ■ ■ ■

Bernáth Árpád (1941) a Szegedi Tudományegyetem professzor emeritusa. Kutatási területe: irodalomelmélet, a Goethe-kor német, a XX. század német és magyar irodalma. Heinrich Böllről 1964-től kezdve számos tanulmányt írt magyar és német nyelven. (Legutóbb: *Heinrich Böll és Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij*. In: Kelemen Zoltán / Tóth Ákos (Szerk.) *Hogy jó és szép tettekben leld gyönyörűséged. A 80 éves Fried István köszöntése*. Szeged: Tiszatájkönyvek, 2015. és *„Wenn ich danken müsste” – Heinrich Bölls literarische Vorbilder vor und nach 1945*. In: *Ästhetik und Ideologie 1945*. Hg. Detlef Haberland. München: De Gruyter Oldenbourg, 2017.